

Živko ANDRIJAŠEVIĆ*

SPOLJNA POLITIKA CRNE GORE KAO PREDMET CRNOGORSKE ISTORIOGRAFIJE

Sažetak: Ovim člankom želimo ukazati na najvažnije rezultate crnogorske istoriografije u izučavanju spoljne politike Crne Gore, na vrline i slabosti autorskih pristupa i koncepcija, kao i na neke institucionalne i istraživačke probleme u naučnoj obradi ove problematike. Od početaka izučavanja spoljne politike Crne Gore uočava se u okviru crnogorske istoriografije napor da se radovi utemelje na novim arhivskim istraživanjima i da se stalno usavršava metodološki obrazac. Ovo istoriografsko kretanje započelo je na skromnoj osnovi — i izvornoj i metodološkoj, ali je njegova linija uglavnom imala uzlaznu putanju. Radovi D. Vuksana, M. Vukčevića i D. Lekića, predstavljaju dokaz ove istoriografske progresije, dok ostvarenja nastala između 1955. i 1985. godine svjedoče o njenom stvaralačkom vrhuncu. Nakon ovog perioda, kada je riječ o izučavanju spoljnih odnosa Crne Gore, uslijedilo je stvaralačko zamliranje crnogorske istoriografije, sa izuzetkom malog broja istoričara (B. Pavićević, D. Vujović), koji nastavljaju da objavljuju istraživačke radove i koji stalno usavršavaju svoj autorski iskaz. Na kraju XX vijeka pokazalo se da je, tokom nekoliko decenija, u okviru crnogorske istoriografije formirana ogromna suma novih znanja o spoljnoj politici Crne Gore, ali i da je, već tada, njen istraživački i stvaralački potencijal počeo da slabi. Ovakav negativni trend nastavlja se i tokom prve dvije decenije XXI vijeka.

Ključne riječi: *Crnogorska istoriografija, Istorijski institut Crne Gore, Istorijski zapisi, Kralj Nikola*

Osvrt na izučavanje spoljne politike Crne Gore u okviru crnogorske istoriografije podrazumijeva ne samo pregled naučnoistraživačkih rezultata iz ove tematske oblasti, već i njihovo problemsko definisanje, pa dijelom i vrednovanje. I to vrednovanje izvornog i sazajnog karaktera ovih radova, određivanje njihovog značaja u okviru istoriografije kojoj pripadaju i iznošenje suda o kvalitetu metodološkog postupka kojim je djelo stvarano.

---

* Prof. dr Živko Andrijašević, Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore

Iako izučavanje spoljne politike Crne Gore čini važan segment crnogorske historiografije, do sada, ipak, nije bilo pokušaja da se analiziraju rezultati u ovoj oblasti, kao ni primijenjeni metodološki obrasci. Ne postoji čak ni pregled naučnoistraživačkih rezultata u okviru crnogorske historiografije koji bi nam pokazao što je dosad urađeno u proučavanju spoljnopolitičke istorije Crne Gore, na kojim izvorima i metodološkim principima počiva, niti koji su segmenti ove oblasti nedovoljno istraženi. Zbog toga ovim člankom želimo ukazati na najvažnije rezultate crnogorske historiografije u izučavanju spoljne politike Crne Gore, na vrline i slabosti autorskih pristupa i koncepcija, kao i na neke institucionalne i istraživačke probleme u naučnoj obradi ove problematike.

Osvrt na spoljnopolitičke odnose Crne Gore dio je prvih historiografskih radova o Crnoj Gori. Mitropolit Vasilije u „Istoriji o Crnoj Gori“, koja je objavljena u Petrogradu 1754. godine, uspostavljanje crnogorsko-ruskih veza 1711. godine smatra događajem kojim počinju spoljnopolitički odnosi Crne Gore. U „Kratkoj istoriji Crne Gore“ mitropolita Petra I, koja je objavljena u „Grlici“ za 1835. godinu, opširnije se piše o uspostavljanju crnogorsko-ruskih odnosa, a data je i gramata koju je car Petar Veliki uputio crnogorskom narodu i glavarima. U nastavku „Kratke istorije“, koja je objavljena u „Grlici“ za 1836. godinu, iznose se podaci o držanju Rusije prema Crnoj Gori u vrijeme ruskog ratovanja protiv Osmanskog carstva, početkom XVIII vijeka, kao i o posjeti mitropolita Danila ruskom caru (1715). Kaže se da je ruski car tom prilikom dao crnogorskom gospodarstvu veliku novčanu pomoć za narod i crkvu, te da je izdao gramate kojima se određuje stalna novčana pomoć Cetinjskom manastiru. U prilogu je data i gramata koju je ruski car izdao crnogorskim, brdskim i hercegovačkim glavarima. U ovom dijelu „Kratke istorije Crne Gore“ pominje se i boravak mitropolita Vasilija u Rusiji (1765–1766), ali i uspostavljanje crnogorsko-austrijskih političkih odnosa. U cjelosti su objavljene i gramate koje su austrijski car Josif II i ruska carica Katarina uputili crnogorskom narodu i glavarima. U „Grlici“ za 1838. godinu pisano je i o spoljnim odnosima Crne Gore u vrijeme Napoleonovih ratova na Jadranu.

Istoriografija o spoljnoj politici Crne Gore, koja počiva na arhivskim istraživanjima, počela je da nastaje u Crnoj Gori tek osamdesetih godina XIX vijeka. Tada se pojavljuje knjiga prof. Marka Dragovića „Mitropolit crnogorski Vasilije Petrović-Njegoš ili Istorija Crne Gore od 1750–1766. godine“ (Cetinje, 1884), u kojoj je znatna pažnja posvećena

mitropolitovom spoljnopolitičkom djelovanju. Dragović je pisao o odnosima Crne Gore sa Osmanskim carstvom i Mletačkom republikom, i to uglavnom na osnovu pisama crnogorskih mitropolita koja se čuvaju u riznici Cetinjskog manastira, kao i o odnosima Crne Gore i Rusije, koji počivaju na neobjavljenoj građi iz ruskih arhiva. Upravo ovi djelovi njegove knjige predstavljali su najveći saznanjni iskorak. Time je Dragović utemeljio historiografsko izučavanje crnogorske spoljne politike, koje počiva na primarnim istraživanjima. Nekoliko godina prije pojavljivanja knjige, Dragović je u petrogradskim arhivima počeo da ispisuje građu o crnogorsko-ruskim odnosima u periodu od 1750. do 1815. godine, s namjerom da mu posluže kao „materijal za istoriju Crne Gore“. Nešto od tog materijala on je kasnije i objavio u srpskim naučnim časopisima (Materijali za istoriju Crne Gore, 1884; Materijali za istoriju Crne Gore iz vremena vladike Petra I, 1886; Materijal za istoriju Crne Gore vremena mitropolita Danila, Save i Vasilija Petrovića, 1895), a dio građe iskoristio je za monografiju o mitropolitu Vasiliju.

Iako je Marko Dragović u izučavanju spoljnopolitičkih odnosa Crne Gore napravio iskorak time što je prvi o njima počeo pisati na osnovu građe iz inostranih arhiva, tačnije iz arhiva zemlje o čijim odnosima sa Crnom Gorom piše, on zadugo u sprovođenju ovog standarda neće imati nastavljače. Većina istoričara koji su se bavili spoljnim odnosima Crne Gore pišu o njima na osnovu domaćih izvora, i to uglavnom analizirajući pisma koja su crnogorski vladari slali monarsima i visokim zvaničnicima velikih sila. Posebno će takva izvorna osnova dominirati u različitim pregledima istorije Crne Gore, koji će se pojavljivati od kraja XIX vijeka i u kojima će primat imati njeni odnosi sa dvije velike sile — Osmanskim carstvom i Rusijom.

Vladavinu epistola u izučavanju crnogorskih spoljnopolitičkih odnosa prekinuće početkom XX vijeka Jovan Tomić, srpski istoričar koji se deцениjama bavio istorijom Crne Gore, ali koji nikada u njoj nije živio ni radio. Iako ne pripada crnogorskoj historiografiji, već njegova djela pripadaju historiografiji o Crnoj Gori, Tomić je napisao prve istraživačke studije o spoljnim odnosima Crne Gore. Najprije je 1901. godine objavio studiju o Crnojevićima („Crnojevići i Crna Gora od 1479. do 1528. godine“), u kojoj znatnu pažnju poklanja odnosima Crne Gore sa Mletačkom republikom i Osmanskim carstvom. Studija je nastala na osnovu njegovih opsežnih istraživanja u Državnom arhivu u Veneciji. Pored ove studije, na novim

izvorima utemeljio je još nekoliko vrijednih radova: „Crnogorski mitropolit Vasilije u Crnoj Gori po prvom povratku iz Rusije 1754–1756“ (1911), „Mletački pokušaji trovanja mitropolita Vasilija Petrovića 1756. godine“ (1912), „Crnogorski mitropolit Vasilije i pokušaj emigracije Crnogoraca u Rusiju 1754–1757“ (1920), „Turski pohod na Crnu Goru 1756. godine“ (1913), „Mitropolit Vasilije i misija pukovnika Pučkova u Crnoj Gori 1759“ (1914). U ovim studijama obrađuju se odnosi Crne Gore i velikih sila. Tomić je i autor monografije „Crna Gora za Morejskog rata“ (1907), u kojoj se bavio izučavanjem njenih odnosa sa Mletačkom republikom i Osmanskim carstvom u vrijeme ovog regionalnog sukoba. Iako je početkom XX vijeka Tomić bio glavni pobornik stanovišta da je Crna Gora u XVII i XVIII vijeku dio Osmanskog carstva, on je u ovim radovima ipak tretira kao jasno ograničenu oblast, koja ima unutrašnju autonomiju i natplemensku vlast, pa samim tim i kao oblast koja održava jedan oblik političkih odnosa sa silama koje je okružuju. Tomiću su kasniji historici prigovarali da na crnogorsku političku istoriju gleda kroz naočare mletačkih providura, da je pristrastan i tendenciozan, a ponekad i nestručan za suptilnije analize, ali nijesu mogli osporiti istraživački karakter njegovih radova. Suma novih znanja koju je on donio bila je dotad najveći pojedinačni doprinos koji je jedan historičar dao u izučavanju spoljnih odnosa Crne Gore sa velikim silama, posebno sa Mletačkom republikom.

Početakom XX vijeka, u vrijeme kada je Jovan Tomić objavljivao svoje istraživačke studije o spoljnopolitičkim vezama Crne Gore, pojavile su se i knjige srpskog historiografa Vladana Đorđevića, posvećene odnosima Crne Gore i velikih sila. Đorđević, kao ni Tomić, ne pripada crnogorskoj historiografiji, ali su toj historiografiji njegova djela dala izvornu osnovu koju ona sama zadugo ne bi mogla stvoriti. Najprije su se pojavile dvije Đorđevićeve knjige: „Crna Gora između Turske, Rusije i Mletaka u XVIII veku“ (1912) i „Crna Gora i Austrija u XVIII veku“ (1912). Nakon toga, objavljena je knjiga „Crna Gora i Rusija (1784–1814)“ (1914) i „Crna Gora i Austrija (1814–1894)“ (1924). Iako po struci ljekar, Đorđević je prikupljao građu o Crnoj Gori u Državnom arhivu u Beču, a došao je i do manjeg korpusa ruskih izvora. Izvore je davao hronološki, mnoge od njih citirao, a neke prepričavao, i na kraju, najčešće iznosio sugestivne i nimalo suptilne ocjene i sudove, koji su ponekad bili zlonamjerni i netačni. Kod Đorđevića je čitav postupak ekspozicije bio jednostavan, bez ikakvog uvoda i objašnjenja, a posebno bez poštovanja bilo kakvog metodološkog sistema koji važi

za istorijsku nauku. Njemu kao i da nije bilo stalo da se formira u istoričara, već da saopšti, onako kako on smatra da je najpraktičnije i najefektnije, ono što je u arhivu otkrio. Ne može se osporiti njegov dar da u izvorima zapazi detalje i činjenice na osnovu kojih se mogu formirati opštiji sudovi i na osnovu kojih se mogu prepoznati značenja i procesi, ali on nije istoričar koji će formirati cjelovitu sliku o naučnom pitanju kojim se bavi. Đorđević je prvenstveno — presenter odabраниh istorijskih izvora. Za razumijevanje Đorđevića kao historiografa koji se bavi Crnom Gorom, treba imati na umu još jednu činjenicu — on je bio srpski političar u vrijeme dinastije Obrenović, predsjednik vlade i ministar. Kao političar, on nije nimalo simpatisao Crnu Goru i knjaza (kralja) Nikolu, tako da se u netrpeljivosti prema njima dvoma nije sustezao ni kada je pisao historiografske studije. No pored Đorđevićeve malicioznosti i tendencioznosti, znanja i izvori koje je prezentirao o odnosima između Crne Gore i nekih velikih sila, posebno Austrije (Austroougarske), nijesu bez značaja za kasnije istraživače.

Krajem dvadesetih godina XX vijeka, prof. Dušan Vuksan počeo je da objavljuje u cetinjskom časopisu „Zapisi“ radove iz istorije Crne Gore, uglavnom koristeći građu iz Dvorskog arhiva na Cetinju. U radovima koji se uglavnom odnose na vrijeme mitropolita Petra I i Petra II Petrovića Njegoša, te knjaza Danila, Vuksan je dosta pažnje posvećivao i spoljnim odnosima Crne Gore. Korisni su njegovi članci o odnosima između mitropolita Petra I i okolnih osmanskih upravitelja, austrijskim i ruskim misijama u Crnoj Gori, austrijskom zaposjedanju Boke Kotorske tokom Napoleonovih ratova, pokušaju saveza između Crne Gore i Engleske (1813), odnosima Petra II sa Ali-pašom Rizvanbegovićem, spoljnopoličkim odnosima Crne Gore u vrijeme knjaza Danila... Svoje radove Vuksan je pisao tradicionalnom metodom istoričara XIX vijeka, često citirajući gotovo čitav izvor ili njegove najvažnije djelove. Na osnovu njegovog metoda moglo bi se reći da on, recimo, ne piše o odnosima između Crne Gore i Skadarskog pašaluka u vrijeme mitropolita Petra I, već on prepričava izvore o odnosima između Crne Gore i Skadarskog pašaluka u vrijeme mitropolita Petra I. Čak i u vrijeme kada su se njegovi članci pojavljivali (1927–1941), ovakav način pisanja istorijskih radova bio je prevaziđen, bez obzira na to što je Vuksan u njima saopštavao obilje do tada nepoznate i dragocjene građe, i što je u prepričavanju izvora bio pouzdan i objektivan. I Vuksanu i svima koji su se bavili spoljnopoličkim odnosima Crne Gore i balkanskih zemalja u XIX vijeku, mogla je tada kao uzor služiti knjiga istoričara

Vasilja Popovića „Politika Francuske i Austrije na Balkanu u vreme Napoleona III“ (1925), u kojoj su i odnosi Crne Gore sa ovim velikim silama tretirani kao dio međunarodnih odnosa koji imaju regionalnu dimenziju.

U periodu između dva svjetska rata počinju se u časopisu „Zapisi“, ali i kao posebne sveske, pojavljivati poglavlja *memoara* vojvode Gavra Vukovića, ministra inostranih djela Knjaževine Crne Gore od 1890. do 1905. godine. O spoljnim odnosima Crne Gore za vrijeme svoga ministrovanja Vuković je pisao i kao neposredan svjedok, ali i kao istoričar, koristeći ponekad prvorazredna dokumenta. Nešto ranije, memoarske zapise objavio je i predsjednik crnogorske vlade Lazar Tomanović („Iz moga ministrovanja — odnosi sa Austro-Ugarskom“, 1921), ali naučna važnost njegovih memoarskih zapisa mnogo zaostaje iza Vukovićevih. Krajem dvadesetih godina XX vijeka pojavljuje se i knjiga „Plavsko-gusinjska afera i oslobođenje Ulcinja 1880. godine“ (1929), čiji je autor Jovo Vukić. O ovom međunarodnom problemu Vukić je pisao na osnovu nekorišćene diplomatske građe. Za izučavanje spoljne politike Crne Gore do 1918. godine od značaja su bili i članci koji su se pojavljivali u časopisu „Zapisi“: R. Dragičević, Ugovor Svete Stolice s Knjaževinom Crnom Gorom 1886. godine (1940); R. Dragičević, Malisorske bune 1910. i 1911. (1940); D. Stranjaković, Knez Danilo i pitanje priznanja sizerenstva sultanova nad Crnom Gorom (1930)... U „Zapisima“ je objavljen i veliki broj prvorazrednih istorijskih izvora za izučavanje spoljne politike Crne Gore. Od posebnih izdanja istorijskih izvora, izdajamo zbirku građe „Prepiska mitropolita Vasilija, mitropolita Save i crnogorskih glavara 1752–1759“ (1938), koju je priredio D. Vuksan, i zbirku „Kapitulacija Crne Gore, I–II“ (1940), koju je priredio A. Luburić.

U periodu između dva svjetska rata nastale su i dvije monografije o spoljnoj politici Crne Gore, čiji su autori crnogorski istoričari Milo Vukčević i Dušan Lekić. Vukčević je doktorirao na temi „Crna Gora i Hercegovina uoči rata 1874–1876. godine“, a Lekić je na Sorboni odbranio doktorsku disertaciju „Spoljna politika Petra I Petrovića Njegoša 1784–1830. godine“. I Vukčević i Lekić su stradali tokom Drugog svjetskog rata — Vukčević 1941, a Lekić 1944. godine, pa su njihove knjige objavljene posthumno, 1950. godine na Cetinju. I Vukčević i Lekić koristili su izvjestan broj novih izvora, ali su donijeli i jedan moderniji autorski iskaz. Lekić je pored Cetinjskog arhiva koristio i Arhiv Ministarstva inostranih poslova Francuske, kao i građu iz Nacionalnog arhiva Francuske, dok je Vukčević,

pored ostalog, koristio neobjavljenu građu iz Državnog i Vojnog arhiva u Beču, kao i građu iz Cetinjskog arhiva.

Poslije završetka Drugog svjetskog rata osniva se u Crnoj Gori prva naučna institucija, Istorijski institut (1948), i od tada se stvaraju uslovi da se prošlost Crne Gore izučava organizovano i kontinuirano, kao i da se formira profesionalna kadrovska osnova crnogorske historiografije. U skladu sa programskim opredjeljenjem, istoričari u Istorijском institutu, kao i spoljni saradnici, počeli su da se bave i izučavanjem spoljnih odnosa Crne Gore. Institut je od 1948. godine počeo da izdaje i časopis „Istorijski zapisi“, u kome su objavljivani članci i prilozi o spoljnopolitičkim odnosima Crne Gore. Za samo petnaestak godina izlaženja, u časopisu je publikovan čitav niz vrijednih članaka i priloga iz ove oblasti. Tako je u prvom godištu časopisa objavljen članak Jagoša Jovanovića „Veze Crne Gore sa Rusijom od druge polovine XVI vijeka do danas“ (1948), a nešto kasnije i njegov članak „Crnogorsko-srpski odnosi za vrijeme prvog srpskog ustanka“ (1953). U „Istorijskim zapisima“ objavljena su i dva značajna istraživačka članka Andrije Lainovića, nastala na građi iz francuskih arhiva: „Francuski konzul u Skadru Ijasent Ekar i njegova prva posjeta Crnoj Gori“ (1956) i „Misija jednog francuskog diplomate na Balkanu uoči Krimskog rata“ (1957), te članci Danila Lekića: „Francuski izvori o putu knjaza Danila u Pariz i prijem na koji je tamo naišao“ (1959) i „Maršal Marmon i Crna Gora“ (1962).

Prva naučnoistraživačka monografija koja se pojavila u izdanju crnogorskog Istorijского instituta, a koja se dijelom odnosila i na spoljne odnose Crne Gore, bila je knjiga Gligora Stanojevića „Crna Gora u doba vladike Danila“ (1955). Stanojević je u ovoj knjizi, na osnovu građe iz mletačkih arhiva, saopštio dosta novih podataka o mletačko-crnogorskim odnosima, kao i o crnogorsko-ruskim vezama. Stanojević je kasnije napisao i nekoliko vrijednih istraživačkih članaka o spoljnim odnosima Crne Gore: „Crnogorska i brdska plemena u vrijeme austrijsko-ruskog rata protiv Turske 1735–1739“ (1962), „Jedan pokušaj normalizovanja mletačko-crnogorskih odnosa sredinom XVIII vijeka“ (1967), „Seoba Crnogoraca u Kraljevinu Dviju Sicilija sredinom XVIII vijeka“ (1960), „Put arhimandrita Vasilija Petrovića u Veneciju 1744. godine“ (1958), „Prilozi za diplomatsku istoriju Crne Gore od Berlinskog kongresa do kraja 19. vijeka“, (1960)... Za izučavanje odnosa Crne Gore sa velikim silama ipak su najznačajnije Stanojevićeve knjige: „Crna Gora pred stvaranje države 1773–1796“ (1962) i

„Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka“ (1970). U prvoj je posebnu pažnju posvetio uspostavljanju političkih veza između Crne Gore i Austrije u XVIII vijeku, odnosima sa Mahmut-pašom Bušatlijom, djelovanju austrijskih i ruskih vojnih misija u Crnoj Gori, dok je u drugoj prikazao političke odnose crnogorskih plemena i Cetinjske mitropolije sa Mletačkom republikom tokom dva vijeka.

Na važnost i naučnu opravdanost izučavanja spoljnih odnosa Crne Gore ukazala je knjiga Ilije Radosavovića „Međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku“ (Beograd, 1960), u kojoj se daje pregled njenih međunarodnih odnosa od 1850. do 1900. godine i analizira specifičnost njene međunarodne pozicije. Autor je ukazao na istorijski razvoj subjektiviteta Crne Gore u međunarodnim odnosima, objašnjavajući da je riječ o faktičkom, ali ne i međunarodno verifikovanom subjektivitetu. Pisao je i o svim konzularnim i diplomatskim predstavništvima Crne Gore u vrijeme nepriznate nezavisnosti, odnosima Crne Gore sa velikim silama, te ugovorima koje je sa njima sklapala do 1878. godine. Jedno poglavlje knjige posvećeno je Crnoj Gori na Berlinskom kongresu i analizi odluka kongresa koje se na nju odnose. Radosavović je pisao i o teškoćama u sprovođenju odluka Berlinskog kongresa, organizaciji crnogorske diplomatske službe, odnosima Crne Gore sa susjednim državama, njenoj međunarodnoj saradnji, kao i o međunarodnim ugovorima koje je sklapala poslije 1878. godine. Prilog knjizi su članovi Sanstefanskog i Berlinskog ugovora koji se odnose na Crnu Goru, pregled međunarodnih skupova na kojima je Crna Gora učestovala od 1900. do 1918. godine, pregled međunarodnih ugovora koje je u tom periodu potpisala, spisak crnogorskih ministara inostranih poslova, konzularnih i diplomatskih predstavnika Crne Gore, te inostranih diplomatskih i konzularnih predstavnika u Crnoj Gori. Iako je ova knjiga donijela i neka nova znanja o spoljnopoličkim odnosima Crne Gore i njenoj diplomatskoj službi, ona ipak predstavlja nepotpun i ne mnogo stručan osvrt na međunarodni položaj Crne Gore u XIX vijeku.

U izdanju Istorijskog instituta Crne Gore pojavila se 1963. godine i studija Nikole Škerovića „Crna Gora za vrijeme Prvog svjetskog rata (Odnosi sa Srbijom)“, u kojoj se na osnovu građe srpskih državnih institucija rekonstruišu politički odnosi i vojna saradnja između dvije zemlje. Knjiga je u potpunosti zasnovana na neobjavljenim izvorima koji uglavnom potiču iz Arhiva SANU, Arhiva Vojnoistorijskog instituta, Državnog arhiva Jugoslavije i Arhiva Saveznog sekretarijata (ministarstva) za inostrane

poslove. Škerović se strogo držao podataka koje nalazi u izvorima, ne želeći da nastupa ni kao advokat, niti kao tužilac bilo koje strane.

Pedesetih i šezdesetih godina XX vijeka raste broj istraživačkih radova u crnogorskoj historiografiji koji se odnose na spoljnu politiku Crne Gore. Već tada se u ovom segmentu historiografije prepoznaju doprinosi koje daju Jevto Milović i Branko Pavićević. Milović piše uglavnom na osnovu austrijske građe, a Pavićević na osnovu ruske. Metodološki pristupi građi su im sasvim različiti. Milović je objavio na stotine dokumenata iz domaćih i stranih arhiva, publikovao desetak tomova građe, a pisao je radove u kojima se bavi spoljnopolitičkim odnosima Crne Gore, uglavnom u vrijeme Petra II Petrovića Njegoša. Njegovi važniji radovi odnose se na posjetu saksonskog kralja Njegošu (1949), Njegošev boravak u Beču 1836. i 1837. godine (1954), dolazak ruskog potpukovnika Jakova Ozereckovskog i Njegoševo zavođenje reformi u Crnoj Gori 1837. godine (1953), prodaju Manastira Podmaine Austriji (1963), Njegošev boravak u Beču 1846/1847. godine (1979)... Milovićevi radovi su istraživački utemeljeni, detaljni i pouzdani, ali isto kao i u slučaju Dušana Vuksana, odaju vrijednog arhivistu koji prepričava istorijsku građu. I kod njega gotovo svaki izvor funkcioniše sam za sebe, a ne kao dio problemske cjeline. Milović iz izvora saopštava samo ono što može da se pročita, a vrlo rijetko ono što bi se na osnovu pročitano moglo zaključiti. Za razliku od Milovića koji se kao istoričar ne „vidi“ od istorijske građe, Pavićević njome suvereno dominira. Na građi iz ruskih arhiva napisao je veliki broj izuzetnih članaka iz spoljnopolitičke istorije Crne Gore: „Njegoševa misija u Rusiji 1837. godine“ (1960), „Plan knjaza Danila za regulisanje odnosa s Portom 1856. godine“ (1960), „Misija mitropolita Vasilija u Rusiji 1765–1766“ (1962), „Vladika Sava u Rusiji“ (1965), „Crnogorsko-turski pregovori 1868. za rješenje pograničnih sporova prema Hercegovini“ (1965), „Memorandum J. P. Kovaljevskog o Crnoj Gori 1838. godine“ (1967), „Njegoš i Jakov Nikolajevič Ozereckovski“ (1967), „Pripreme za dolazak Vukotića i Vučićevića u Crnu Goru 1831. godine“ (1968), „Politika cara Pavla prema Crnoj Gori“ (1970), „Vladika Danilo u Petrogradu 1715. godine“ (1984)... Pored dragocjenih članaka, Pavićević se spoljnim odnosima Crne Gore posebno bavio u dvijema knjigama: „Knjaz Danilo“ (1990) i „Petar I Petrović Njegoš“ (1997). U ovim monografijama po prvi put su se pred čitaocima našla saznanja koja su rezultat Pavićevićevih iscrpnih istraživanja u Arhivu spoljne politike Rusije, Centralnom državnom istorijskom arhivu Rusije, Državnom

arhivu u Beču, Državnom arhivu u Veneciji, Državnom arhivu u Zadru... Pored bogate izvorne osnove i velike sume novih znanja, Pavićevićevi članci i monografije o spoljnoj politici Crne Gore ipak nijesu samo zbir činjenica, dešavanja i stanovišta. Njihov poseban značaj je u tome što se u njima očitavaju spoljnopolitičke koncepcije velikih sila prema Crnoj Gori i glavni pravci njihove balkanske politike. Pavićević je, za razliku od nekih prethodnika, umio da izvore pročita i na taj način.

Tek 1971. godine pojavila se prva naučna monografija u Crnoj Gori u kojoj se istraživački obrađuju politički, ekonomski i kulturni odnosi između Crne Gore i neke druge države. Riječ je o knjizi Dimitrija Vujovića „Crna Gora i Francuska 1860–1914“. Prije ove monografije pojavila se u Srbiji knjiga Ljubomira Durkovića-Jakšića „Srbijansko-crnogorska saradnja 1830–1851“ (1957), koja se faktički odnosi na političku, ekonomsku i kulturnu saradnju između dvije države, ali je autor, zbog sopstvene ideološke devijacije, želio da međudržavne relacije svede na odnose Srbijanaca i Crnogoraca.

U predgovoru monografije „Crna Gora i Francuska 1860–1914“ Vujović kaže da je riječ o knjizi u kojoj je „obrađena politika Francuske prema Crnoj Gori“, ali i crnogorsko-francuski odnosi od vladavine knjaza Daniela do početka Prvog svjetskog rata. Knjiga je uglavnom napisana na osnovu neobjavljene crnogorske građe i građe iz Arhiva Ministarstva spoljnih poslova Francuske, Nacionalnog arhiva u Parizu i Istorijskog arhiva Ministarstva rata Francuske. U knjizi je obrađena politika Francuske prema Crnoj Gori u vrijeme njene borbe za međunarodnu afirmaciju i rješavanje „crnogorskog pitanja“ (1860–1878), francuska stanovišta prema nacionalnooslobodilačkoj politici Crne Gore i crnogorskim ratovima protiv Osmanskog carstva, rješavanju pograničnih pitanja... Ukazano je i na osnovna obilježja crnogorsko-francuskih političkih relacija nakon uspostavljanja zvaničnih diplomatskih odnosa (1878), na francusko interesovanje za unutrašnje prilike u Crnoj Gori, te francuska stanovišta prema Crnoj Gori u vrijeme Aneksione krize i Balkanskog rata. Pored političkih odnosa Crne Gore i Francuske, te francuske politike prema Crnoj Gori i „crnogorskom pitanju“, Vujović je jedno poglavlje knjige posvetio privrednim odnosima, a jedno prosvjetnim i kulturnim vezama.

Problematici crnogorsko-francuskih odnosa Vujović se ponovo vratio pri kraju naučnoistraživačkog rada. Studijom „Ratna saradnja Crne Gore i Francuske 1914–1916“, koja je objavljena 1994. godine, nastavio je

proučavanje mnogostrukih crnogorsko-francuskih veza. I ova knjiga dominantno počiva na građi iz francuskog ministarstva spoljnih poslova, ministarstava rata i mornarice, te ministarstva finansija, a manjim dijelom na građi iz crnogorskih arhiva. U knjizi je obrađen politički aspekt saradnje između Crne Gore i Francuske, zajedničko vojno djelovanje i njihovi ratni planovi, ekonomski i humanitarni aspekt ratnog savezništva, stav francuske javnosti prema Crnoj Gori, francuski stav o crnogorskim ratnim planovima i saradnji sa Srbijom, te francusko držanje prema Crnoj Gori kao članici savezničkog bloka. Vujovićeve knjiga „Ratna saradnja Crne Gore i Francuske 1914–1916“, kao naučnoistraživačka monografija o međunarodnim odnosima Crne Gore, posljednja je knjiga takvog karaktera koja se do kraja 2018. godine pojavila u Crnoj Gori.

Pored naučnih monografija, Vujović je kao istraživač spoljne politike Crne Gore napisao i nekoliko vrijednih članaka: „Crnogorsko-turški pogranični problemi i Plamenčeva misija u Carigradu 1866. godine“ (1963), „Spor oko protjerivanja crnogorskog agenta iz Skadra 1872. godine“ (1963), „Borba Rusije i Francuske za uticaj na spoljnu politiku Crne Gore i kampanja protiv knjaza Nikole 1867. godine“ (1964), „Odnosi između Crne Gore i Francuske za vrijeme Prvog svjetskog rata“ (1964), „Francuski dokumenti o crnogorsko-bugarskim odnosima 1879–1912“ (1965), „Treća francuska republika i Crna Gora 1871–1914“ (1984)...

Nakon Dimitrija Vujovića izuzetan doprinos izučavanju spoljnopolitičkih odnosa Crne Gore dao je i Radoman Jovanović. Najprije dvijema svojim knjigama: „Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1860–1878“ (1977) i „Crna Gora i velike sile 1856–1860“ (1983), ali i nizom naučnih članaka. Monografija o političkim odnosima između Crne Gore i Srbije od 1860. do 1878. godine predstavlja djelo koje je nastalo na prvorazrednim i uglavnom nekorišćenim izvorima iz arhiva u Beogradu i na Cetinju, kao i Arhiva Ministarstva spoljnih poslova Francuske i Arhiva spoljne politike Rusije. Jovanović je obradio odnose između dvije države u periodu kada njihove nacionalnooslobodilačke akcije ulaze u završnu fazu i kada se formiraju političke osnove njihovog ratnog savezništva protiv Osmanškog carstva. On je prilježno pratio relacije između dvije vlade, kao i efekte njihovih veza na tokove nacionalnih politika koje su one vodile u svom okruženju. U potpunosti je rekonstruisao proces uspostavljanja ugovornih odnosa između dvije zemlje, uticaj Rusije na karakter njihovih odnosa, te crnogorsko-srpske političke relacije u toku Velike istočne krize (1875) i

tokom zajedničkog rata protiv Osmanskog carstva (1876–1878). I druga Jovanovićeva monografija, „Crna Gora i velike sile 1856–1860“, takođe je zasnovana na rezultatima istraživanja u domaćim i inostranim arhivima (ruskim, francuskim, austrijskim). Ona je posvećena odnosima između Crne Gore i četiri velike sile (Rusije, Osmanskog carstva, Austrije i Francuske), u vrijeme kada se crnogorska država bori za dobijanje zvaničnog međunarodnog priznanja i teritorijalnog proširenja. Imajući u vidu predmet istraživanja, ova bi se knjiga mogla nazvati — „Crnogorsko pitanje i velike sile“. Jovanović je ukazao na karakter „crnogorskog pitanja“ sredinom XIX vijeka, na stanovišta četiri velike sile prema njegovom rješavanju, na opseg teritorijalnih aspiracija Crne Gore, na crnogorsko angažovanje u hercegovačkim ustancima, na političke i diplomatske procese koje je pokrenula crnogorska pobjeda na Grahovcu 1858. godine, na crnogorsko-osmanske pogranične odnose, stavove evropskog javnog mnijenja prema „crnogorskom pitanju“... Ponajviše zbog svoje koncepcije i izuzetnosti autorskog iskaza, ova knjiga zaslužuje jedno od važnijih mjesta u crnogorskoj istoriografiji XX vijeka.

O spoljnopolitičkim odnosima Crne Gore Radoman Jovanović je napisao i vrijedne istraživačke članke: „Jedan inostrani otpor prodiranju italijanskog kapitala u Crnu Goru“ (1961), „Stav Crne Gore prema aneksiji BiH“ (1963), „Crnogorsko-turski pogranični odnosi i boj u Lipovu 1872. godine“ (1963), „Razgraničenje Crne Gore i Turske 1858. godine“ (1966), „Politika Crne Gore prema Bokeljskom ustanku 1869. godine“ (1970), „Crnogorsko-ruski politički odnosi 1711–1917“ (1984)...

O prelomnom događaju u novovjekovnoj istoriji Crne Gore — sticanju zvaničnog međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu (1878) i politici velikih sila prema Crnoj Gori u tom vremenu, napisao je Novak Ražnatović izuzetno značajnu monografiju. U knjizi „Crna Gora i Berlinski kongres“ (1979) Ražnatović je na osnovu prvorazredne arhivske građe, koja uglavnom potiče iz crnogorskih i srpskih arhiva, kao i Arhiva Ministarstva inostranih djela Francuske i Državnog arhiva u Beču, ukazao na stavove velikih sila prema crnogorskim teritorijalnim i političkim aspiracijama i na odnos velikih sila prema crnogorskim zahtjevima nakon završetka rata. Obradio je i posljedice koje je po Crnu Goru imala revizija Sanstefanskog mirovnog ugovora, kao i položaj Crne Gore i crnogorskih zahtjeva na Berlinskom kongresu. Ražnatović je iscrpno analizirao rad kongresa i odluke koje je donio u vezi sa Crnom Gorom, a nakon toga

se bavio procesom sprovođenja odluka kongresa i međunarodnim komplikacijama koje su zbog njih nastupile. Taj dio monografije posvećen je sukobu oko Plava i Gusinja i predaje Podgorice Crnoj Gori, predaji Spiča Austrougarskoj i njenim ingerencijama u barskom pristaništu, radu na razgraničenju sa Turskom, krizi oko Plava i Gusinja i teritorijalnim kompenzacijama Crnoj Gori, te predaji Ulcinja Crnoj Gori.

Pored monografije o Crnoj Gori na Berlinskom kongresu, Ražnatović se posebno istraživački bavio odnosima Crne Gore i Srbije poslije 1878. godine i crnogorsko-turskim pograničnim odnosima. O ovim segmentima spoljnopolitičkih odnosa Crne Gore napisao je veći broj radova, zbog svoje izvorne osnove nezaobilaznih za izučavanje crnogorske istorije XIX vijeka: „Pokušaj srbijanske vlade da uspostavi diplomatske odnose sa crnogorskom vladom 1879. godine“ (1964), „Ženidba kneza Petra Karađorđevića i srbijansko-crnogorski odnosi“ (1965), „Posjeta knjaza Nikole Beogradu 1896. i kralja Aleksandra Cetinju 1897. godine“ (1968), „Sukob Crne Gore sa Turskom i Albanskom ligom oko izvršenja Berlinskog ugovora o predaji Plava i Gusinja“ (1973), „Pokušaj razgraničenja između Crne Gore i Turske 1880. putem kompenzacija za Plav i Gusinje teritorijom albanskih plemena Gruda i Hota“ (1973), „Crna Gora i Sanstefanski mir“ (1976), „O razgraničenju Crne Gore i Turske (1881–1887)“ (1987)...

Osamdesetih godina XX vijeka pojavile su se naučne monografije o spoljnopolitičkim odnosima Crne Gore sa Srbijom i Austrougarskom. Monografije o odnosima Crne Gore sa ove dvije zemlje napisao je Novica Rakočević: „Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903–1918“ (1981) i „Crna Gora i Austro-Ugarska 1903–1914“ (1983). Obje monografije počivaju dijelom na nekorišćenoj građi, i osim nevelike sume korisnih podataka koje na osnovu građe donose, drugih vrijednosti ove knjige nemaju. Pisane su površno, sa prevelikim uopštavanjima, pa time i mnogim prazninama, sa visokim stepenom političke tendencioznosti i skromnim istorijskim znanjima, te metodologijom koja odaje neukost u tumačenju izvora i dovodi do problematičnih zaključaka.

U monografiji o političkim odnosima Crne Gore i Srbije Rakočević je analizirao crnogorsko-srpske pregovore o savezu (1903–1905), političke borbe u Crnoj Gori i zaoštavanje odnosa sa Srbijom, Bombašku aferu, aneksionu krizu i odnose Crne Gore i Srbije, uticaj Kolašinskog procesa na odnose između dvije države, aktivnosti crnogorske političke emigracije u Srbiji, crnogorsko-srpsko suparništvo u osmanskim oblastima, ekonomske

odnose između dvije zemlje, odnose u Balkanskom i Prvom svjetskom ratu. Čitajući ova poglavlja stičete utisak da je Rakočević na odnose Crne Gore prema Srbiji isključivo gledao onako kako su na te odnose gledali iz Beograda. Njegov je generalni stav da je politika Crne Gore prema Srbiji separatistička, nebratska i neiskrena, te da su moralna nesolidnost i nerealne ambicije kralja Nikole glavni uzrok međudržavnih sporova. Zato su amnestiranje Srbije od bilo kakve krivice i uljepšavanje slike o njenom odnosu prema Crnoj Gori glavni ciljevi Rakočevićevog djela. Navodimo kao primjer njegovo pisanje o Bombaškoj aferi (1907). O ovoj aferi činjenice su jasne: crnogorski politički emigranti, koji su se nalazili u Srbiji, organizovali su prenos bombi u Crnu Goru, s namjerom da izvrše atentat na knjaza Nikolu i članove njegove porodice. Bombe su, to ni Rakočević ne osporava, nabavljene u Vojnotehničkom zavodu u Kragujevcu, a to znači u instituciji pod kontrolom srpskog Ministarstva vojnog. I kada je analizirao sve izvore oko Bombaške afere, Rakočević zaključuje: „Prvo, bombaška afera je čisto unutrašnja, crnogorska stvar. Drugo, bombe su nabavljene u Srbiji i izrađene su u vojnotehničkom zavodu u Kragujevcu; nabavio ih je crnogorski student Todor Božović preko svojih prijatelja i poznanika koji su se bavili organizacijom komitskih četa. Treće, zvanična Srbija niti bilo ko iz raznih organizacija u Srbiji nije podstrekavao crnogorske studente i emigrante na dizanje revolucije protiv stanja u Crnoj Gori, niti su bombe date radi atentata na knjaza Nikolu ili bilo koju drugu osobu u Crnoj Gori. Četvrto, knjazu Nikoli su bombe dobro došle kao povod da se obračuna sa demokratskim opozicionim pokretom u Crnoj Gori i da optuži zvaničnu Srbiju za pomaganje crnogorske opozicije, a time i za njeno mijesanje u unutrašnje stvari Crne Gore“ (nav. djelo, 72–73). Dakle, Rakočević kaže da je Bombaška afera čisto unutrašnja crnogorska stvar sa kojom srpska vlada nema nikakve veze, osim što su na njenoj teritoriji uživali zaštitu organizatori atentata i što su bombe izdate iz njenog magacina. On zna da bombe nijesu unijete u Crnu Goru zbog atentata na vladara, ali ne kaže čemu je trebalo da služe, a najveću korist od unošenja bombi imao je knjaz Nikola, kome je ova afera poslužila da se obračuna sa zvaničnom Srbijom. Ovaj primjer pokazuje kakav je Rakočevićev pristup političkim odnosima Crne Gore i Srbije.

Rakočevićeva knjiga o odnosima Crne Gore sa Austrougarskom posjeduje, sa metodološkog stanovišta, iste slabosti kao i knjiga o crnogorsko-srpskim odnosima, dok je sa sazajnog stanovišta njen kapacitet izrazito

skromniji. Ona je primjer rijetke površnosti i nesposobnosti da se problem, osim u ravni događajnosti, sagleda potpunije i svestranije. Primjera radi, o odnosima Crne Gore i Austrougarske u vezi sa aneksijom Bosne i Hercegovine, autor je napisao dvadesetak strana, iako samo o nekim aspektima njihovih odnosa u vrijeme aneksije ima članaka koji su mnogo obimniji. O onome čime se bavio i njegovom mišljenju o analiziranoj problematici sud je jednako negativan. Nešto uspješniji Rakočević je bio kada je pisao članke o stanju na crnogorsko-turskoj granici uoči Balkanskog rata (1962) i crnogorsko-albanskim odnosima od 1878. do 1914. (1990).

Krajem XX vijeka pojavilo se u Crnoj Gori i nekoliko zbornika arhivske građe, koji su bili u funkciji izučavanja crnogorske spoljne politike do 1918. godine. Najprije se kao suizdavački poduhvat Istorijskog instituta Crne Gore pojavio „Pregled međunarodnih ugovora i drugih akata značajnih za međunarodne odnose Crne Gore 1700–1918“ (1987). Riječ je o publikaciji u kojoj je napravljen popis pravnih i političkih akata različitog karaktera, koji ukazuju na međunarodno djelovanje Crne Gore i njen međunarodni položaj. Shodno hronološkom principu, u publikaciji se navodi popis međunarodnih konvencija i ugovora koje je Crna Gora potpisala, pregled važnijih političkih pisama i memoranduma koje su crnogorski vladari i glavari upućivali diplomatskim predstavnicima, vladama i vladarima velikih sila, kao i obraćanja vladara velikih sila crnogorskom praviteljstvu i narodu. Navedeni su i podaci o vladarskim ukazima kojima se osnivaju diplomatska predstavništva, popis protokola međunarodnih zasijedanja o Crnoj Gori, te popis akata kojima se reguliše državnopravni status Crne Gore ili uređuje položaj institucija državne vlasti.

Nakon ovog popisa međunarodnih ugovora i akata štampana je publikacija „Dokumenta Ministarstva inostranih djela Crne Gore“ (1990), koju je priredio N. Radulović, i koja se vrlo uslovno može nazvati zbornikom dokumenata. U ovoj knjizi se, bez ikakve priređivačke opreme ili uputstava, daju regesta i izvodi iz dokumenata, a ponekad i integralni dokumenti. U publikaciji su data odabrana dokumenta Ministarstva inostranih djela Knjaževine Crne Gore iz 1879, 1890. i 1891. godine, iako je nejasno zbog čega je priređivač napravio ovakvo ograničenje. Za razliku od ove publikacije, značajan zbornik građe za međunarodne odnose Crne Gore objavio je Istorijski institut Crne Gore i ruski Institut za slavistiku i balkanistiku 1992. godine. Riječ je o prvom tomu zbornika dokumenata „Crnogorsko-ruski odnosi 1711–1918“, u kome se nalazi građa za

period od 1698. do 1869. godine. Knjiga sadrži građu iz ruskih arhiva koja ima izuzetan značaj za izučavanje ruske politike prema Crnoj Gori, ali i za istoriju Crne Gore u cjelini. Iste godine (1992) pojavio se i zbornik dokumenata „Međunarodni ugovori Crne Gore 1878–1918“, čiji su priređivači G. Perazić i R. Raspopović. U ovom zborniku, koji je od izuzetnog značaja za izučavanje međunarodnog položaja i spoljne politike Crne Gore, objavljeno je 197 dokumenata različitog karaktera: međunarodni ugovori koji se odnose na Crnu Goru, ugovori o ustupanju teritorija i razgraničenjima, trgovinski ugovori, koncesioni ugovori, diplomatske note, ugovori o izručivanju krivaca, ugovori o plovidbi, ugovori o zajmu, konvencije o zaštiti umjetničkih djela, poštanske konvencije, bračni ugovori članova vladarske porodice, ugovori o vojnim savezima i primirjima, odluka učesnika Podgoričke skupštine...

Od početka devedesetih godina XX vijeka objavljen je nevelik broj istraživačkih radova o spoljnopolitičkim odnosima Crne Gore. Pored nekolicine autora, najveći doprinos izučavanju ove problematike dao je, u ovom periodu, Saša Knežević, i to svojim radovima o crnogorsko-britanskim odnosima. Knežević je objavio istraživačke članke o posjeti knjaza Nikole Londonu (1996), privrednim i kulturnim vezama između Crne Gore i Velike Britanije (1996), britanskoj politici prema pitanju razgraničenja Crne Gore i Turske nakon Berlinskog kongresa (1997), odnosima Crne Gore i Velike Britanije na početku XX vijeka (1997), odnosu između knjaza Nikole i britanskog premijera Gledstona (1998), o britanskoj politici prema Crnoj Gori u vrijeme Velike istočne krize (1999), odnosu britanske javnosti prema Crnoj Gori... Kneževićevi radovi o crnogorsko-britanskim odnosima objavljeni su i kao monografska publikacija (2001). Pored Kneževića, i pojedini crnogorski historičari objavili su jedan ili dva članka o spoljnopolitičkim odnosima Crne Gore, uglavnom o rusko-crnogorskim ili crnogorsko-osmanskim vezama, ali značaj ovih radova nije toliki da ih je potrebno posebno notirati.

Izučavanju spoljnopolitičkih odnosa Crne Gore posvećena je i knjiga Radoslava Raspopovića „Diplomatija Crne Gore 1711–1918“, koja se pojavila 1996. godine. Na osnovu naslova moglo bi se zaključiti da je riječ o monografiji koja se bavi istorijatom crnogorske diplomatije, a to znači diplomatijom kao spoljnopolitičkom djelatnošću i diplomatijom kao institucijom za vođenje spoljne politike. Ali na osnovu sadržaja knjige uviđa se da je ona samo djelimično posvećena diplomatiji. Autor u predgovoru

navodi da diplomatiju nije tumačio restriktivno i svodio je samo na sredstvo spoljne politike, već za njega ona ima šire značenje, „značenje sveukupnog spoljnopolitičkog života“ (str. 7). Raspopovićevo izučavanje diplomatije Crne Gore počinje 1711. godinom, kada dolazi do uspostavljanja crnogorsko-ruskih političkih odnosa, a okončava se državnim nestankom Crne Gore 1918. godine. Knjiga koja se bavi „sveukupnim spoljnopolitičkim životom“ samo djelimično počiva na neobjavljenim izvorima, i to gotovo u potpunosti iz crnogorskih i ruskih arhiva, dok o učešću drugih država u toj crnogorskoj „sveukupnosti“ nema izvornih svjedočenja. Ali čak i da stavimo po strani ovo ograničenje, podaci koji se iz korišćenih izvora saopštavaju nijesu znatnije pomjerali granice znanja koja su i prije ove knjige postojala. Zbog toga se u crnogorskoj historiografiji i dalje osjeća potreba za knjigom o diplomatiji Crne Gore.

Nakon sumiranja rezultata historiografskih izučavanja spoljne politike Crne Gore lako se uočavaju njeni istraživački iskoraci, ali i nedostaci. Najprije se uočava nedostatak istraživačkih radova o spoljnim odnosima Crne Gore u srednjem vijeku, posebno o odnosima Crne Gore sa Mletačkom republikom i Osmanskim carstvom. Izvjesna osnova je napravljena radovima J. Tomića o epohi Crnojevića i jednim radom Ž. Šćepanovića („Odnosi Balšića i Venecije“, 1987), ali sveobuhvatnijih istraživanja nije bilo. Za razliku od ovog razdoblja, na izučavanju spoljnopolitičkih odnosa Crne Gore u vrijeme njene nacionalnooslobodilačke borbe i stvaranja nezavisne države (XVIII–XIX vijek) urađeno je dosta, iako ostaje obaveza da se pojedini segmenti crnogorskih spoljnih odnosa dodatno i potpunije obrade. Nesumnjivo je najslabije istražena istorija spoljnih odnosa Crne Gore poslije 1878. godine, kada crnogorska država dobija zvanično međunarodno priznanje. Za period od 1878. do 1914. godine nemamo obrađene odnose između Crne Gore i Rusije — ni monografski, niti u okviru većih istraživačkih radova. Ne postoji ni monografija o političkim odnosima između Crne Gore i Srbije od 1878. do 1903. godine, niti o odnosima Crne Gore i Austrougarske u istom periodu. Ne postoji ni istraživačka monografija o spoljnopolitičkim odnosima između Crne Gore i Osmanskog carstva od 1878. do 1912. godine. Dakle, o nekoliko decenija spoljnih odnosa Crne Gore, i to nakon sticanja zvaničnog međunarodnog priznanja, mi nemamo temeljnih istraživačkih radova o odnosima sa tri velike sile (Rusijom, Osmanskim carstvom, Austrougarskom), koje su presudno uticale na spoljnopolitičku poziciju Crne Gore. Zbog toga

istoričarima nije lako da utvrde glavne pravce njihove politike prema Crnoj Gori, pa ni glavne osobenosti njenog međunarodnog položaja. Nažalost, kada je riječ o izučavanju spoljnih odnosa Crne Gore, znatniji istraživački iskorak nije napravljen u crnogorskoj historiografiji ni u XXI vijeku. Od knjiga o spoljnopoličkim odnosima Crne Gore izdvajamo publikaciju „Crna Gora i velike sile“ (2006), autora Ž. Andrijaševića i Š. Rastodera, u kojoj se daje pregled spoljnopoličkih odnosa Crne Gore sa Mletačkom republikom, Osmanskim carstvom, Ruskim carstvom, Habsburškom monarhijom, Francuskom, Velikom Britanijom, Italijom, SAD i Njemačkom, ali ova knjiga nema istraživački karakter i ne donosi nova znanja. Takođe, kada je riječ o izučavanju spoljne politike Crne Gore, problem crnogorske historiografije XXI vijeka je i u tome što još nije napravljen ulazak u novo hronološko razdoblje crnogorske spoljne politike, koje počinje posljednjih decenija XX vijeka, kada se stvaraju ustavne i institucionalne mogućnosti da jugoslovenska republika Crna Gora obavlja neke spoljnopoličke poslove. Za ovaj period istoričarima, u prvom redu, stoji na raspolaganju fond „Republički sekretarijat za odnose sa inostranstvom (1979–1990)“, koji čini 68 kutija arhivske građe i 42 arhivske knjige. Nije bilo pokušaja ni da se napravi makar pregledni rad o spoljnoj politici Crne Gore poslije nestanka Jugoslavije (1991), odnosno obnove nezavisnosti i sticanja potpunog međunarodnog subjektiviteta (2006).

Nesumnjivo da se rezultati crnogorske historiografije u izučavanja spoljne politike Crne Gore uglavnom tiču naučnog djelovanja Istorijskog instituta Crne Gore, pa je i njihov izostanak, kao što je i razumljivo, opet najvećim dijelom posljedica naučnog neangažovanja ove institucije. Istorijski institut je već prvih godina nakon osnivanja publikovao nekoliko knjiga istorijske građe koje su mogle biti od koristi za izučavanje spoljne politike Crne Gore. Tako su se 1949. godine pojavile knjige: „Tri Francuza o Crnoj Gori“, „Misija kneza Dolgorukova u Crnoj Gori“ i „Memoari kapetana Fridriha Oreškovića iz 1838. godine“, a zatim, kao što je ranije navedeno, knjige M. Vukčevića „Crna Gora i Hercegovina uoči rata 1874–1876“ i D. Lekića „Spoljna politika Petra I Petrovića Njegoša“. Spoljni odnosi Crne Gore u vrijeme mitropolita Petra I obrađivani su i u knjizi D. Vuksana „Petar I Petrović Njegoš“ (1951). Ubrzo se pojavio i „Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore 1685–1782“ (1956) koji je priredio J. Milović, i u kome se nalazi važna građa za izučavanje odnosa Crne Gore sa Mletačkom

republikom, Osmanskim carstvom i Rusijom, a koja uglavnom potiče iz Arhiva u Zadru.

Pedesetih godina XX vijeka u planovima o radu Instituta ne pominju se projekti o spoljnopolitičkim odnosima Crne Gore, već je rad institucije uglavnom posvećen prikupljanju i sređivanju arhivske građe (Istorijski zapisi, 1–2, 1951). Tek se u izvještaju o radu Instituta za 1959. godinu navodi da je u naučnom poslu potrebno posebnu pažnju posvetiti međunarodnim odnosima Crne Gore, i to odnosima sa Srbijom, Rusijom, Italijom, Francuskom i Austrougarskom (Istorijski zapisi, 2, 1960). U izvještaju o radu Istorijskog instituta za 1960. godinu predočen je i plan rada Instituta za period od 1961. do 1965. godine. U odjeljku koji se tiče izučavanja spoljnopolitičkih odnosa Crne Gore, navodi se da treba raditi na istraživanju odnosa Crne Gore sa Srbijom, Rusijom, Austrijom, Turskom, Italijom, te sa Francuskom, Njemačkom, Engleskom i SAD (Istorijski zapisi, 1, 1961). Ali do početka 1966. godine izašla je samo knjiga o odnosima Crne Gore i Srbije u Prvom svjetskom ratu, a autor je spoljni saradnik Instituta. U izvještaju o radu iz 1966. godine (Istorijski zapisi, 1, 1967) kaže se da su naučni radnici Instituta obavljali arhivska istraživanja za tri spoljnopolitičke teme: izvršenje odluka Berlinskog kongresa (N. Ražnatović), odnosi Crne Gore i Francuske (D. Vujović) i odnosi Crne Gore i Srbije (N. Rakočević). Pet godina kasnije, u izvještaju se navodi da je okončan rad na rukopisu „Crna Gora i Srbija 1903–1918“, a da je nosilac projekta već počeo da radi na projektu „Crna Gora u planovima Austro-Ugarske početkom XX vijeka“. U završnoj fazi bio je i rukopis o Crnoj Gori na Berlinskom kongresu, a rukopis o odnosima Crne Gore i Francuske već je predat u štampu. Inače, u ovom periodu, u Istorijskom institutu zaposleno je osam naučnika-istraživača i dvojica arhivista (Istorijski zapisi, 1–2, 1972). U izvještaju o radu Istorijskog instituta za 1973. godinu navodi se da je usvojen i projekat „Spoljna politika Crne Gore od Pariskog mira (1856) do smrti knjaza Danila (1860)“, čiji je nosilac R. Jovanović (Istorijski zapisi, 1–2, 1974). Tokom narednih deset godina (1973–1983) kao rezultat istraživanja zaposlenih u Istorijskom institutu pojavile su se monografije o Crnoj Gori na Berlinskom kongresu, odnosima Crne Gore i Srbije, odnosima Crne Gore i Austrougarske, te spoljnoj politici Crne Gore od 1856. do 1860. („Crna Gora i velike sile 1856–1860“). Od kraja sedamdesetih godina XX vijeka počinje i izučavanje crnogorsko-albanskih odnosa u okviru projekta „Istorija Crne Gore 1903–1918“ (N. Rakočević),

da bi se početkom osamdesetih Rakočević opredijelio za temu „Crna Gora i Albanija 1878–1903“ (Istorijski zapisi, 1–2, 1983). Istorijski institut je 1984. godine objavio i tematski broj „Istorijskih zapisa“ posvećen temi: „Crna Gora u međunarodnim odnosima“. U ovom tematskom zborniku objavljeni su radovi posvećeni odnosima Crne Gore sa Rusijom, Austrougarskom, Srbijom, Francuskom, Italijom i Velikom Britanijom.

U Istorijskom institutu Crne Gore se od sredine osamdesetih godina XX vijeka, kada je u ovoj instituciji zaposleno sedam doktora nauka i osam asistenata, radilo na projektima: „Crnogorsko-ruski odnosi 1856–1878“ (R. Jovanović) i „Odnosi Crne Gore i Turske 1878–1908“ (N. Ražnatović), kao i na projektu „Crna Gora u međunarodnim odnosima“, koji je uglavnom posvećen izučavanju crnogorsko-ruskih odnosa (Istorijski zapisi, 1, 1985). Nekoliko godina kasnije (1988) i dalje je u fazi izrade bio projekat „Crnogorsko-ruski odnosi 1856–1878“, dok se odustalo od istraživanja crnogorsko-turskih odnosa. U isto vrijeme, zaposleni u Institutu, kao i spoljni saradnici, prijavili su nove projekte iz oblasti spoljne politike Crne Gore: „Crna Gora i Italija 1862–1914.“ (Lj. Aleksić-Pejković), „Italija i problemi Crne Gore 1914–1920“ (D. Živojinović), „Crnogorska diplomatija 1878–1918“ (R. Raspopović), „Diplomatski odnosi Crne Gore i SAD“ (M. Bulajić), „Crnogorsko-ruski odnosi 1711–1918. — zbornik dokumenata“ (Istorijski zapisi, 1–2, 1989). Nijedna od ovih publikacija, izuzev zbornika dokumenata o crnogorsko-ruskim odnosima, nije se pojavila do 1995. godine. Zato je planom rada Istorijskog instituta za 1995. godinu predviđeno izdavanje drugog toma ove publikacije, dok se rad na drugim projektima ne pominje (Istorijski zapisi, 1, 1995). Tek 1996. godine pojavila se monografija R. Raspopovića „Diplomatija Crne Gore 1711–1918“, koja je rađena kao višegodišnji projekat u Istorijskom institutu. Autor monografije je 1996. godine u Istorijskom institutu uzeo novi projekat: „Crnogorsko-ruski odnosi 1878–1917“. To je i jedini projekat iz oblasti spoljne politike Crne Gore na kome je tada rađeno u Istorijskom institutu (Istorijski zapisi, 1, 1997). Tek je 1998. godine u Istorijskom institutu počeo još jedan projekat koji pripada izučavanju spoljnih odnosa Crne Gore: „Italijanski kapital u Crnoj Gori 1900–1915“, a nosilac projekta bio je S. Burzanović (Istorijski zapisi, 1–2, 1999). Sudeći na osnovu izvještaja o radu Istorijskog instituta za 2001. godinu, rad na ovim projektima nije išao planiranom dinamikom. U međuvremenu, Burzanović je promijenio naziv teme, pa je umjesto izučavanja prodiranja italijanskog kapitala u Crnu

Goru, prijavio projekat: „Crnogorsko-italijanski odnosi 1896–1914“ sa rokom realizacije do 2002. godine (Istorijski zapisi, 1–2, 2002). Raspopović nikada nije završio projekat o odnosima Crne Gore i Rusije od 1878. do 1917. godine, čiju je realizaciju Istorijski institut finansirao desetak godina, dok je Burzanović svoj projekat radio kao doktorsku disertaciju i završio tek 2015. godine. Na osnovu ovih podataka uočava se da je Istorijski institut u posljednjih petnaestak godina XX vijeka imao projekte koji su se odnosili na izučavanje spoljne politike Crne Gore, ali je malo što od tih planova i ostvareno.

Od početka XXI vijeka u Istorijskom institutu se intenzivnije počinju baviti objavljivanjem izvora o spoljnim odnosima Crne Gore, što postepeno postaje i njegova dominantna aktivnost kada je u pitanju izučavanje istorije Crne Gore. Najprije su objavljena dragocjeni dokumenta ruskog vojnog izaslanika na Cetinju, kao i njegov dnevnik (N. M. Potapov, Izvještaji, raporti, telegrami, pisma; N. M. Potapov, Dnevnik 1906–1915, 2003), a nešto kasnije nekoliko istoričara iz Instituta, u okviru projekta „Crna Gora i Jugoistočna Evropa u spoljnoj politici velikih sila u prvoj polovini XX vijeka“, objavilo je zbirke istorijskih izvora o spoljnopolitičkim odnosima Crne Gore. Do sada su objavljeni zbornici dokumenta o odnosima Crne Gore sa SAD, Rusijom, Francuskom, Bugarskom, Njemačkom: „Crna Gora i SAD u dokumentima Nacionalnog arhiva u Vašingtonu 1905–1918“ (2010), „Crna Gora i Rusija (Materijali za istoriju odnosa Crne Gore i Rusije u periodu vladavine crnogorskih mitropolita Save i Vasilija 1742–1766)“ (2011), „Crna Gora i Francuska — diplomatija u izbjeglištvu, iz diplomatskog arhiva kralja Nikole i crnogorskih vlada u egzilu 1916–1920, I–II“ (2014), „Crna Gora i Bugarska u dokumentima Centralnog državnog arhiva Republike Bugarske“ (2015), „Crna Gora i Njemački Rajh — dokumenti političkog arhiva Službe inostranih poslova u Berlinu 1906–1914“ (2016). Objavljivanje istorijskih izvora o spoljnim odnosima Crne Gore nesumnjivo je značajno za crnogorsku historiografiju, ali je objavljivanje izvora ipak samo jedna od pripremnih radnji za pisanje naučnih članaka i studija. Tako istoričari koji rade u jednoj naučnoistraživačkoj instituciji, umjesto da budu autori članaka i studija o spoljnopolitičkim odnosima, postaju prevashodno priređivači građe za druge istoričare. Pored ovih knjiga istorijske građe, 2007. godine objavljen je, nezavisno od Istorijskog instituta, i zbornik dokumenata „Ministarstvo inostranih djela 1879–1915“, čiji je priređivač S. Burzanović. Riječ je o odabranim

dokumentima Ministarstva inostranih djela Knjaževine/Kraljevine Crne Gore, koja prvenstveno svjedoče o djelokrugu rada ove institucije i pitanjima kojima se bavila, a manje o spoljnoj politici države.

Ovaj osvrt na izučavanje spoljne politike Crne Gore u okviru crnogorske historiografije ukazuje na njene glavne pravce, obilježja i rezultate, ali — u najkraćim crtama — i na osnovne istraživačke, saznavne i metodološke osobenosti ove historiografske produkcije. Od početaka izučavanja spoljne politike Crne Gore uočava se u okviru crnogorske historiografije napor da se radovi utemelje na novim arhivskim istraživanjima i da se stalno usavršava metodološki obrazac. Ovo historiografsko kretanje započelo je na skromnoj osnovi — i izvornoj i metodološkoj, ali je njegova linija uglavnom imala uzlaznu putanju. Radovi D. Vuksana, M. Vukčevića i D. Lekića predstavljaju dokaz ove historiografske progresije, dok ostvarenja nastala između 1955. i 1985. godine svjedoče o njenom stvaralačkom vrhuncu. Nakon ovog perioda, kada je riječ o izučavanju spoljnih odnosa Crne Gore, uslijedilo je stvaralačko zamiranje crnogorske historiografije, sa izuzetkom malog broja istoričara (B. Pavićević, D. Vujović), koji nastavljaju da objavljuju istraživačke radove i koji stalno usavršavaju svoj autorski iskaz. Na kraju XX vijeka pokazalo se da je tokom nekoliko decenija u okviru crnogorske historiografije formirana ogromna suma novih znanja o spoljnoj politici Crne Gore, ali i da je, već tada, njen istraživački i stvaralački potencijal počeo da slabi. Ovakav negativni trend nastavlja se i tokom prve dvije decenije XXI vijeka.

Živko ANDRIJAŠEVIĆ

FOREIGN POLICY OF MONTENEGRO AS THE SUBJECT OF THE
MONTENEGRIN HISTORIOGRAPHY

Summary

With this contribution we want to point to the most important results of the Montenegrin historiography in studying the foreign policy of Montenegro, to the strength and flaws of the authors' approaches and conceptions, as well as to some institutional and research problems in the scientific processing of this problematic. From the beginning of investigation on the foreign policy of Montenegro, one can recognize the strive within the Montenegrin historiography to base the works on new archival research and to constantly improve methodological pattern. This historiographic movement had started from the modest ground — both in sources and

---

methodologically, but its' leading line had mainly been progressive. The works of D. Vuksan, M. Vukčević and D. Lekić give evidence of this historiographic progression, while the works written between 1955 and 1985 show that it reached the creation pick. After this period, when it is about investigating the foreign relations of Montenegro, followed the fall in creativity within the Montenegrin historiography, with the exception of small number of historians (B. Pavićević, D. Vujović), who continue to publish their research papers and constantly perfect their author's expression. At the end of the XX century it turned out that, during several decades a huge sum of new findings on the foreign policy of Montenegro was accumulated within the Montenegrin historiography, but also that already in that time it's research and creative potential has started to weaken. Such a negative trend continues over the first two decades of the XXI century.

Key Words: *Montenegrin Historiography, Historical Institute of Montenegro, Historical Records, King Nikola*